

בס"ד, י"א סיון תשפ"ו
27 מאי 2026
פ"ו/366

לכבוד ידידי
הרה"ג שמואל רבינוביץ שליט"א
רב הכותל והמקומות הקדושים

שלום וברכה,

קיבלתי את מכתבו בענין איסור ההשתחוואה בהר הבית, אשר נכתב בבקיאות ובבהירות רבה. וכדבריו הנכוחים, אין הדברים אמורים למעשה אלא לפלפולא של תורה בלבד, שכן כבר הורו גדולי הפוסקים לדורותיהם שאין לעלות בזמן הזה להר הבית. עם זאת, ראיתי לנכון להשיב מעט את חלקי בבירור סוגיה זו, להלן בירור דברים שכתבתי בסוגיה זו.

איסור השתחוואה על אבנים בהר הבית

בשנים האחרונות הולכת ומתפשטת תופעה חדשה, קבוצות מקרב הציבור העולים להר הבית - בניגוד לפסיקת גדולי ישראל ולהוראת הרבנות הראשית לישראל - החלו להשתחוות על רצפת ההר במהלך עלייתם.

תופעה זו זוכה לעידוד פומבי מצד אחדים ממובילי העליה להר, והם אף כתבו מאמרים בעד קיום ההשתחוואה, (עיינן: ספר הר הבית בהלכה, חלק ב' סימן ב', עמוד סד' ואילך, ספר אל הר המור, בירורי הלכה פרק ו', עמוד קכח' ואילך, ועוד). בפרסומים שונים אף מופיעות הדרכות מעשיות ומפורטות בדבר אופן ההשתחוואה על רצפת ההר.

בטרם אדון בגופה של השאלה, חובה להבהיר באופן שאינו משתמע לשתי פנים, עצם העלייה להר הבית - אסורה בתכלית האיסור, על פי דעת כל גדולי ישראל מכל העדות והחוגים, והיא עמדת הרבנות הראשית לישראל. על כך נרחיב בהקדמת המאמר, בה נביא את דברי הרבנים הראשים לדורותיהם בנושא זה.

חובה להדגיש דברים אלו, שלא ישתמע חלילה מתוך העיסוק בנידון איסור ההשתחוואה בהר הבית, כאילו הותרה עצם הכניסה לשם, לא ולא! האיסור לעבור את תחום ההר בתוקפו עומד, ויעמוד עד כי יבוא שילה ויורה לנו דרכנו בתורת המקדש.

איסור עליה להר הבית

הרב הראשי לישראל, מרן הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, כתב פעמים רבות לאסור באופן מוחלט את הכניסה להר הבית. עיקרי שיטתו מובאים בתשובה הארוכה בשו"ת משפט כהן (סימן צו) שם האריך לבאר את עמדת הפוסקים בדין זה. וכך כתב בתוך דבריו: "אמנם באמת אין לנו כלל ענין הכרעה בין ההרים הגדולים,

בין התנאים והאמוראים, ובין רבותינו הראשונים, ביחוד בין הרמב"ם והראב"ד, בדין זה של קדושה ראשונה ושניה של המקדש, אם קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא או לא קדשה לעתיד לבוא, כי ע"פ דרך ההוראה הכבושה בישראל נחשב כל דבר, שנשאר בלא הכרעה אצל הדורות הקדמונים, ביחוד בדבר, שלהאוסרים הוא איסור דאורייתא ודאי, ובפרט איסור חמור של חיוב כרת, לספק גמור, ששום אדם אינו רשאי להקל בו, אפילו אם לא היה חומר האיסור ידוע ומתפשט בישראל. ובפרט בנ"ד, שכמה וכמה דורות עברו, שנמסרה לנו הקבלה הקבועה, שמחזיקים בדעת האוסרים, ויראים וחרדים הם כל עדת ישראל להכנס אל מקום המקדש מפני הטומאה, בודאי אין זה מן המדה כלל, לקום עכשיו בזמן הזה ולאמר, שנמצאה ההכרעה להקל בזה ולא היה עולה על הדעת, שאיזה בן תורה, יהיה מי שיהיה, יעשה כזאת, אבל מאחר שנהיה מה שלא פללנו, שיש מתפארים להכריע כדעת הראב"ד, וכתנאים הסוברים שקדושה ראשונה של המקדש לא קדשה לעתיד לבוא, ולפי דעה זו, שהיא בלתי נכונה בזה ג"כ, כמו שיתבאר בעה"י, אם יוכרע כן שוב הותר הדבר להכנס למקום המקדש כל ערל וכל טמא בלא שום מעצור, מצד דין תורתנו הקדושה, מוכרחים אנחנו לברר בפרטיות את הצדדים השונים של כל מציאות אפשרות ההכרעה בהלכה חמורה זו".

מלבד תשובתו זו, פרסם הרב קוק כרוז פומבי, ובו כתב דברים ברורים ונחרצים: "אחינו היקרים הבאים לעיר קודשנו ירושלים תבנה ותכונן מקרוב ומרחוק, הישמרו נא מהאיסור החמור של הכניסה למקום המקדש והר הבית, ה' יכוננהו בנכון ונשא, וצור ישראל יראנו בישועתו בביאת גואל צדק במהרה בימינו בקרוב, אמן". יתרה מזאת, כאשר הברון אדמונד דה רוטשילד, שהיה בעל זכויות רבות בבניין הארץ, נכנס להר הבית בשוגג, כתב לו הרב קוק (אגרות הראיה, איגרת תרעז'): "ליכי נחמץ מאוד מפני חילול ה' של היותו במקום המקדש, וביותר על מה ששום איש לא העיר אותו שהוא דבר האסור. פגימה אחת בקדושת מקום בית חיינו, עולה לנו על כל מיליונים של ישובים מעשיים".

דברים אלו מעידים על גודל רגישותו של הרב קוק לקדושת מקום המקדש. אף על פי שידועה אהבתו הגדולה ליישוב הארץ, והערכתו העמוקה לפעולתו של הברון רוטשילד בבניינה, קבע הרב כי פגיעה אחת בקדושת המקום שקולה בעיניו כנגד כל מפעל ההתיישבות כולו.

באיגרת נוספת (איגרת תתע"ח) הוסיף וכתב: "לא תשכחו לקדש את מקום המקדש באותה יראת הכבוד הגדולה שכל כלל ישראל כולו, בכל הדורות, מקדש אותו מזמן חורבן בית מקדשנו, להיזהר מלדרוך על המקום הקדוש יותר מהגבול המסומן ... טמאי מתים אנחנו, ועד הזמן אשר תבוא טהרתנו, בעת אשר הישועה השלמה תופיע, אין אנחנו דורכים במקום הקודש, רק עומדים אנחנו באימה ופחד לפני הכותל המערבי, ושם שופכים את לבנו, את הלב הישראלי".

מיד לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר זכינו בחסדי שמים מרובים לשחרור ירושלים העתיקה והר הבית, פרסמו הרבנים הראשים לישראל, הג"ר איסר יהודה אונטרמן זצ"ל, והראשון לציון הג"ר יצחק ניסים זצ"ל, כרוז אל הציבור, ובו הבהירו את איסור הכניסה לשטח הר הבית הנהוג מדורי דורות, וזה לשון הכרוז: "אחרי שזכינו בחסדי השי"ת שהר הקדש והמקדש חמדת ישראל נמצא ברשותנו, ורבים מהמון בית ישראל נוהרים לחזות עין בעין את מקום הקדש והמקדש, ויש מהם שנכנסים בשטח הר הבית אשר מדורי דורות אנו מוזהרים ונמנעים מלהיכנס בכל שטח הר הבית כולו פן ניכשל ח"ו באיסור חמור בפגיעה בטהרת המקום הקדוש הזה. זאת ועוד ברבות הימים נעלם מאתנו המקום המדויק של המקדש וכל הנכנס אל שטח הר הבית עלול להכנס מבלי יודעים אל מקום המקדש וקדש הקדשים. ואז ייכשל באיסור חמור של כרת ח"ו. לפיכך אנו חוזרים ומזהירים על מה שהזכרנו מכבר שבל יהיין איש ואשה להכנס לכל שטח הר הבית. בלי הבדל דרך איזה שער שנכנסים בו. ומלבד

עצם הזהירות מאיסור חמור זה של פגיעה בטהרת מקום הקדש והמקדש. יש גם מצוה רבה של מורא המקדש ושמירתו.

גם הראשון לציון הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל, נזקק לשאלה זו לאחר שחרור הר הבית, והכריע בפסק ברור ונחרץ לאסור את הכניסה לשטח הר הבית בכל דרך שהיא. בשו"ת יביע אומר (חלק ה', יורה דעה סימן כו') כתב: "בהיות כי בימים אלה הפליא השם יתברך חסדיו ונפלאותיו עמנו, גבר עלינו חסדו, וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו, כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול, ויצאנו מאפלה לאורה, ומיגון לשמחה, ברוך הוא ומבורך שמו אשר שם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו, וברוב רחמיו וחסדיו זכינו גם לשחרורו של הכותל המערבי שריד בית מקדשינו ותפארתנו, ואף כל שטח הר הבית והמקדש נתונים נתונים המה בחסות שלטון ישראל, לכן עמדתי ואתבונן בדבר מחלוקת רבותינו הראשונים אם מותר להכנס בזמן הזה למקום המקדש, ואם יש לפרסם איסור בדבר, כדי למנוע מכשול מהחרדים לדבר ה'". לאחר עיון וביורור מקיף בדברי הראשונים והאחרונים, סיכם את דבריו במסקנה נחרצת: "המורם מכל האמור שהדין נותן לפסוק כדברי הרמב"ם ורוב הראשונים והאחרונים שקדושה ראשונה קדשה גם לעתיד לבא, ולכן אסור להכנס בזמן הזה למקום המקדש, בגלל היותו טמאי מתים ... ומצוה רבה לפרסם האיסור ולהודיע לרבים שעון כרת הוא ולא יכשלו באיסור חמור זה, ותניא בתוספתא (פ"ק דשבועות ה"ב), א"ר שמעון, קשה טומאת מקדש וקדשיו יותר מכל עבירות שבתורה, שכל עבירות שבתורה מתכפרות פעם אחת בשנה, וטומאת מקדש וקדשיו מתכפרת בכל חדש וחדש וכו'. ע"ש ... ולכן בודאי שיש להתרחק ולהשמר שלא להכנס להר הבית אפי' לאחר טבילה ולצורך מצוה, כי יבאו ההמון לפרוץ ולהכנס בטומאה לשטח העזרות וההיכל, דילפי אינשי מקלקלתא ולא מתקנתא. (וכמ"ש בירושלמי פ"ב דמ"ק ה"ב). וכעת כבר נמנו וגזרו והסכימו גדולי הדור בכל תוקף לגדור גדר ולהזהיר באזהרה חמורה לבל יהין שום אדם להכנס לשטח הר הבית, עד כי יבא שילה, שאז יקויים בנו: וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, ושומע לנו ישכון בטח. והשי"ת יחיש לגאלינו גאולה שלמה נכון יהיה בית ה' בראש הרים ואפריון על מכונו ישב. וישראל נושע בה' תשועת עולמים. אמן".

כך הייתה גם עמדתם הנחרצת של הרבנים הראשיים לישראל, הג"ר אברהם הכהן שפירא זצ"ל, והראשון לציון הג"ר מרדכי אליהו זצ"ל. הדברים הובאו בהחלטת מועצת הרבנות הראשית לישראל מיום כ"ד שבט תשמ"ו, שנכתב בה בלשון ברורה וחדה: "אסור לכל אדם להיכנס לשטח הר הבית, כיון שלא נתבררו הגבולות של השטח המקודש, ואין לנו טהרה בימינו, והוא, מהאיסורים החמורים, הקיים עד ביאת משיח צדקנו". הג"ר אברהם הכהן שפירא זצ"ל שב וחזר על עמדתו זו פעמים רבות. כך כתב במכתבו מתאריך כ"ו בתשרי התשנ"א (הודפסה בקונטרס 'ומקדשי תיראו', גליון 6 אייר התשע"ט): "אין צורך להדגיש בפניך את החומרא שההלכה היהודית מייחסת לאיסור הכניסה להר הבית ולשטח העזרה, שהוא אחד מל"ו חייבי כריתות שבתורה, והוא איסור שאי אפשר לעבור עליו משום מקום, אלא רק במקום הקדוש הזה. ומכיון שיש שנכשלים בזה, החיוב הוא להדגיש היום, ובפומבי, את האיסור שיש בזה".

גם בדרשתו האחרונה ברבים, שנמסרה בחגיגות יום ירושלים בישיבת מרכז הרב בשנת התשס"ז, (והודפסה בקונטרס הנ"ל), חזר על הדברים הללו ביתר תוקף: "ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל, ובתוככי ירושלים, הר הבית מקודש יותר, ואסור לטמאים להיכנס לתוכו. ופשוט וברור, כי על פי ההלכה אסור להיכנס לתחומי הר הבית, ולא מפני שאין המקום ברשותנו, אלא מפאת הציווי הגדול והעמוק של 'מורא מקדש'. לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שציויה על כך'. וכן הורה מרן הרב זצ"ל לחזור על היסוד הזה. וכן הוחלט מאז מקדם ע"י גדולי ישראל, והרבנות הראשית לישראל. ופלא, האיך מעודדים יהודים לעלות להר הבית?! אל לנו לשנות כי הוא זה בענין הלכה זו ממה שנהגו בכל הדורות בנוגע לשמירת קדושת המקום. וכשם שקיבלו שכר על הדרישה,

כן יקבלו שכר על הפרישה! כשהביאו לרב צבי יהודה ספר שחובר בשעתו, על היתר כניסה להר הבית במקומות מסוימים, אמר להם: "נאך אשטיקלע כרת... נאך אשטיקלע כרת..." (עוד חתיכת כרת... עוד חתיכת כרת)..."

וכן הייתה דעתו הברורה של הראשון לציון הג"ר מרדכי אליהו זצ"ל, וכפי שכתב בספרו שו"ת הרב הראשי (תש"ן - תשנ"ג עמ' 26): "מועצת הרבנות הראשית החליטה, שאסור להיכנס כלל להר הבית. היא קבעה שלט מיוחד במקום כדי להודיע לציבור על כך. הסיבה לאיסור זה, כי אין אנו יודעים את הגבולות המדויקים של הר הבית המקודש".

וכך גם פסק בספרו מאמר מרדכי (הלכות ימות חול, פרק ט' סעיף טז): "אסור להיכנס ולהתפלל במקום המקדש בעצמו (היינו בכל הר הבית), כיוון שכולנו טמאים בטומאת מת ושאר טומאות, ואפילו אם נטהר משאר הטומאות אין אנו יודעים את המקום המדויק של העזרה והחיל".

כך הייתה גם דעתו של הראשון לציון הג"ר אליהו בקשי דורון זצ"ל, אשר פסק לאסור באופן מוחלט את העליה להר הבית, וכפי שהאריך בכך בספרו שו"ת בנין אב (חלק ג' סימן נב', ובהקדמה לחלק ד').

וכן היא דעתו של הראשון לציון הג"ר שלמה משה עמאר שליט"א, אשר המשיך בדרכם של רבותינו רבני ישראל לדורותיהם, וכפי שכתב במכתב מתאריך י"ד באדר התשע"ט: "הרבנים הראשים לדורותיהם, ובכללם מרנן ענקי התורה, הגאונים, הראי"ה קוק, הרב יצחק ניסים, הרב איסר י' אונטרמן, הרב עובדיה יוסף, הרב אברהם שפירא, הרב מרדכי אליהו, וכן רבני ירושלים לדורותיהם, ובכללם הגאונים, הרב שמואל סלאנט, הגרצ"פ פראנק, הרב בצלאל זולטי, הרב שלום משאש, והרב יצחק קוליץ, זכר צדיקים לברכה, הזהירו תמיד את הציבור מעלות להר ונגוע בקצהו. הרינו מצטרפים לקודמינו, רבני עיר"ק ירושלים ת"ו, ומזהירים את הציבור כולו להימנע מכניסה לכל שטח הר הבית".

וכן היא דעתו של הראשון לציון הג"ר יצחק יוסף שליט"א, שהדגיש אף הוא את חומרת הכניסה להר הבית בזמן הזה, וכפי שכתב בספרו ילקוט יוסף (דיני הכותל המערבי והר הבית עמוד קיח'): "אסור באיסור חמור להכנס בזמן הזה להר הבית, מקום בית המקדש, כולל כל שטח ההיכל והעזרות והחיל, מפני שכולנו טמאי מתים, והנכנס לבית המקדש וטומאתו עליו חייב כרת. וקיימא לן שקדושה ראשונה שקידש שלמה את בית המקדש, קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא, וקדושת המקדש מפני השכינה, ואין השכינה בטילה לעולם. שנאמר, 'והיו עיני ולבי שם כל הימים', ונאמר, 'והשימותי את מקדשיכם', אף על פי שהם שוממים, בקדושתם הם עומדים. לפיכך הנכנס למקדש בזמן הזה מתחייב באיסור כרת, ומצוה לפרסם הדבר ברבים להסיר מכשול מדרך עמנו. והאיסור להכנס להר הבית כולל את כל שטח הר הבית שאין בידינו הגבולות המדויקים של מקום המקדש".

והוסיף עוד (שם, עמוד קכב) שכן הוא דעת כל גדולי ישראל: "גם מרן אמו"ר זצוק"ל גילה דעתו כמה וכמה פעמים, שבשום אופן אין להקל בדבר חמור כזה, ואין לתחום תחומין בהר הבית. ועיין בתשובה ביביע אומר הנ"ל (ח"ה יו"ד ס"ס כו'). וזו דעתם של כל גדולי הדור זיע"א ושליט"א, ובהם הרבנים הראשיים לדורותיהם, לאסור בכל תוקף את הכניסה לכל שטחי הר הבית. ומי יבא אחר המלך, מאן מלכי רבנן. אשר בתוכם הגאונים: הגראי"ה קוק, הגר"י מאיר, הגרב"צ עוזיאל, הגראי"ה הרצוג, הגרא"י אונטרמן, הגר"א שפירא, הגר"ש משאש, הגר"ש ישראלי, הגר"ש זיין, הגר"מ פיינשטיין, הגר"י אברמסקי, הגר"ש ז' אויערבאך, הגרא"מ שך, הגר"י קנייבסקי, הגר"י אלישיב, הגרא"י וולנדיברג, הגר"ע עטייה, הגרב"י זולטי, הבבא סאלי, ועוד ועוד, שכולם ענקים בתורה ובהלכה, ואין בדורנו מי שיהיה משקלו כנגד כולם, והם הביעו אמרתם הטהורה לאסור איסור מכל וכל להכנס לכל שטח הר הבית בזמן הזה. ומי הוא זה אשר יכניס עצמו לספק איסור כרת, ויגבה לבו

בתאוותו לעשות עצמו כמכריע היפך הוראתם שבקדושה של כל חכמי ישראל הגדולים אשר קוטנם עבה ממתנינו. ולכן יש להזהיר שחלילה להכנס לכל שטח הר הבית, אפי' לאחר טבילה ולצורך מצוה, בפרט שע"י כך יבואו ההמון לפרוץ ולהכנס בטומאה לשטח העזרות וההיכל, דילפי אינשי מקלקלתא ולא מתקנתא, וכמו שאמרו בירושלמי (פ"ב דמו"ק ה"ב). וחלילה לגרום מכשול לישראל קדושים להכשל בחשש איסור חמור".
וכן היא הוראתו הברורה והנחרצת של עמיתי ורעי כבוד מרן הראשון לציון הגאון הגדול רבי דוד יוסף שליט"א בעל 'ההלכה ברורה', העומד תמיד על המשמר ומעורר בשער בת רבים בדבר חומר איסור העליה. וכפי שאמר בשיעור בהיכל בית מדרשו יחוה דעת: "מיד אחרי מלחמת ששת הימים אבי מורי זצ"ל יצא בתוקף גדול כמה הדבר חמור ושיש כאן איסור כרת! כמעט כל גדולי ישראל קבעו שזה איסור כרת, אחרי מלחמת ששת הימים, כל גדולי ישראל יצאו נגד הכניסה להר הבית וקבעו שזה איסור כרת... אני שומע שבזמן האחרון הרבה שומרי תורה ומצוות... נכנסים. אם נגיד שצריך להראות ריבונות וכולי וכולי, אבל מה עם ההלכה? מה אם האיסור כרת? אבא שלי זה בער בו בכל ליבו".

למדנו מכל האמור, כי עמדת הרבנים הראשיים לישראל לדורותיהם הייתה, לאסור את הכניסה להר הבית מכל וכל, וכדעת כל גדולי ישראל. כך היא גם עמדתנו הנחרצת והברורה, שאין להיכנס כלל לשטח הר הבית, עד כי יבוא שילה.

אחרי הקדמה והבהרה זו, נשוב ונעסוק בנושא שבו פתחנו, האם איסור השתחויה על אבן משכית נוהג בכל שטח הר הבית.

איסור השתחויה על אבן משכית

נצטוונו בתורתנו הקדושה (ויקרא פרק כו' פסוק א'): "לֹא־תַעֲשׂוּ לָכֶם אֱלִילִם וּפְסָל וּמִצֵּבֶה לֹא תִקְיִמוּ לָכֶם וְאֶבֶן מְשֻׁפֵּית לֹא תִתְּנוּ בְּאֶרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם".
ופירש רש"י (על התורה, שם): "ואבן משכית - לשון כסוי, כמו 'ושכותי כפי', שמכסין הקרקע ברצפת אבנים". לפי דבריו, איסור אבן משכית חל על כל רצפת אבנים שאדם משתחוה עליה, ולא דווקא על אבן מיוחדת בעלת ציור או דמות.

וכן מבואר בגמרא במסכת מגילה (דף כב, ב), שם נאמר: "רב איקלע לבבל בתענית ציבור... נפול כולי עלמא אנפייהו, ורב לא נפל על אנפיה. מאי טעמא רב לא נפיל על אנפיה, רצפה של אבנים היתה. ותניא: 'ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה' - עליה אי אתה משתחוה! בארצכם, אבל אתה משתחוה על אבנים של בית המקדש. וכדעולא, דאמר עולא: לא אסרה תורה אלא רצפה של אבנים בלבד".
מדברים אלו עולה בבירור, כי באיסור אבן משכית נאסרה השתחוואה על כל רצפת אבנים, ואף שאין בה ציור או צורה.

וכן פסק הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פרק ו' הלכה ו' - ז') "אבן משכית האמורה בתורה, אף על פי שהוא משתחוה עליה לשם, לוקה שנאמר: 'ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה', מפני שהיה דרך עובדי כוכבים להניח אבן לפניה להשתחות עליה, לפיכך אין עושין כן לה', ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על

¹ והעיר, כי רש"י בהוריות (דף ד, א) כתב מקור לזה שהמילה השתחוואה בתורה היא בפישוט ידיים ורגליים, והביא רש"י את הפס' וישתחוו אפיים ארצה (בראשית פי"ט פס' א) שנאמר גבי לוט. ויש להקשות על דבריו שהגמרא במגילה לומדת זאת מפס' אחר "הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה" (בראשית ל"ז, י) וכן הרעק"א בגליון הש"ס שם האמת שהגירסא הנכונה ברש"י היא וישתחוו לו אפיים ארצה (בראשית פמ"ב פס' ו) שנאמר גבי אחי יוסף. וכן גורס בתוס' הרא"ש ובהורה גבר שם, ולעצם הקושיא עיין תוספות הרא"ש שם על רש"י שגם הקשה זאת וכן הקשה בבאר שבע ועיין שער יוסף לחיד"א מה שרצה לתרץ ואכמ"ל

האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו היא השתחוויה האמורה בתורה... ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים, או מיני קש ותבן, להבדיל בין פניהם ובין האבנים, ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן, הולך למקום אחר ומשתחוה, או שוחה על צדו ומטה, כדי שלא ידביק פניו באבן". אמנם יש ממפרשי התורה שפירשו ש'אבן משכית' היא אבן מיוחדת, שנעבדת לע"ז. כך הוא דעת תרגום אונקלוס שתירגם: "ואבן סגדא לא תתנון בארעכון למסגד עלה". וכן דעת תרגום יונתן שתירגם: "ואבן מצייר לא תתנון בארעכון למגחן עלה". כך גם הרשב"ם שפירש: "אבן רואה שיש בה צלמים וציורים להסתכל בהן", וגם דעת רבינו יוסף בכור שור שפירש: "אבן שיש בו צורה ובני אדם צופים אליה, והמשתחוה שם נראה כמשתחוה לצורה". וכן הדעת זקנים שפירש: "אבן שיש בו צורה ובני אדם מסתכלין בה ומשתחווים עליה ודומה שמשתחוה לצורה". וכן בהדר זקנים: "אבן שיש בה צורה ובני אדם אליה צופים והמשתחוה לה כאלו משתחוה לצורה".

לדברי מפרשים אלו, איסור אבן משכית אינו נוגע בכל רצפת אבנים, אלא רק ברצפת אבנים מיוחדת שיש עליה צורה או דמות. אמנם כאמור דעת הפוסקים שאיסור זה כולל כל רצפת אבנים. וראה עוד בפרטי הלכות אלו, בדברי הרמ"א (אורח חיים סימן קל"א סעיף ח'), ובנושאי כליו שם, שדנו בפרטי האיסור, והחציצה הנדרשת, ובאיזה אופן נחשב מעשה ההשתחוויה כהשתחוויה האסורה על אבן משכית.

טעם איסור ההשתחוויה על אבן משכית

הראשונים נחלקו בביאור טעם האיסור להשתחוות על אבן משכית, ונמצאו בזה שלוש שיטות עיקריות:
א. יש שכתבו שטעם האיסור הוא מפני שזו הייתה דרכם של עובדי האלילים, שהיו מניחים אבן לפניהם ומשתחווים עליה, ולפיכך נאסרה דרך זו בעבודת ה'.
ב. ויש שפירשו, שהאיסור הוא מפני מראית עין, שמא יחשדו הרואים בו כמשתחוה לאבן עצמה, ונראה כעובד עבודה זרה.
ג. ויש שביארו, שהטעם הוא מפני שהשתחוויה על רצפת אבנים נתקדשה לעבודת המקדש בלבד, ושלא במקדש הרי זה בכלל האיסור לעשות תבנית היכל ומקדש מחוצה לו.
להלן יבוארו דברי הראשונים בכל אחת מן השיטות.
א. דרך עובדי עבודה זרה.
הרמב"ם (הנ"ל) ביאר את טעם האיסור להשתחוות על אבן משכית, שהוא: "מפני שהיה דרך עובדי כוכבים להניח אבן לפניה להשתחוות עליה".
וכן פירש הרמב"ם גם בספר המצוות (לא תעשה יב'): "הזהירנו מעשות אבן מוכנת להשתחוות עליה, ואפילו היה זה לאל יתעלה, זה גם כן כדי שלא יתדמה לעבודת הצלמים. כי כן היו עושין, אבן מצויירת במלאכה מחוכמה לפני הצלם, וישתחוו עליה לאותו הצלם".
בדומה לכך כתב הרמב"ן (דברים טז, כב): "אבל יאמר 'ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה', אפילו לשמים, מפני שהוא נראה כעובד לשכיות ההם, כטעם האשרה שהיא מחוקת העמים".
ובדרך זו הלך גם רבינו בחיי (ויקרא כו, א): "ואבן משכית לא תתנו, אפילו לשמים, מנהג עובדי ע"ז היה שהיו מציירין אבן בציור נאה ונותנין האבן לפני הצלם ומשתחווים עליה לפניו, וזה כעניין המצבה שאסרה תורה אפילו לשמים, וכן נטיעת אילן אצל המזבח, כי כל זה נהגו בהם עובדי עכו"ם".

וכן פירש רבינו מיוחס (ויקרא כו,א): "רצפת אבנים שבקרקע, שהיו עושים אמוריים שמשתחווים בה בפשוט ידים ורגלים, ועל שהוא מנהג אמוריים, אסר לישראל".

בפירושו של הג"ר ירוחם פישל פערלא זצ"ל על ספר המצוות לרס"ג (לאוין ל"ת י'), ביאר שכך היא דעת רבותינו מוני המצוות, וז"ל: "וכ"כ באזהרות הר"ש אבן גבירול: 'ומשכית לא תתנו כהבלי שוא נכרים' עיין שם, וכתב בזוהר הרקיע שם (סי' פ"ג) דכוונתו לומר כנכרים השומרים הבלי שוא עיין שם. וכן כתב באזהרות הר"י ב"ר אלברגלוני ז"ל: 'ואבן משכית פן תקים למדיחי', עיין שם ובמש"כ עליו המפרש נתיב מצותיך (לאוין קס"ג). וא"כ גם רבינו הגאון ז"ל אפשר לומר דזו היא כוונתו ד'אסרה הכתוב לעשות לשם שמים, למעניהם'. כלומר משום שהם עושים כן לע"ז. ויש בה סרך ע"ז".

נמצא, כי לפי דרך זו, עיקר האיסור באבן משכית הוא, מפני שזו צורת עבודה הנהוגה בעובדי כוכבים, ועל כן נאסרה גם כאשר הכוונה היא לשם שמים, כדי שלא יראה האדם כמחקה את דרכי האלילים.

ב. חשד עבודה זרה

טעם נוסף לאיסור הובא בדברי הראשונים, והוא מפני החשד, שמא יראה כמי שמשתחוה לאבן עצמה. כך כתב האור זרוע (הלכות תפילה סימן צ"ג) בשם רב האי גאון: "הטעם לדבר, שלא יהא נראה כמשתחוה למה שלפניו".

ובדרך זו כתב גם בעל ספר החינוך (מצווה שמט'): "ואפשר לומר גם כן שהטעם מפני שנראה כמשתחוה לאבן עצמה. אחר שהכינוה וציירוה והיא נאה, יש מקום לחשד.

לדבריהם, איסור אבן משכית הוא מפני מראית עין, שמא יראה כמשתחוה לעצם האבן, ויבואו לטעות בו הוא עצמו או אחרים אחריו.

ג. דוגמת תבנית מקדש.

טעם נוסף לאיסור אבן משכית מובא ברש"י (מגילה דף כב, ב, ד"ה לא אסרה): "שלא יעשו רצפת אבנים בבית הכנסת דוגמת של מקדש".

המנחת חינוך (מצווה שמט', אות א'), המגן גיבורים (שלטי גיבורים סימן קל"א ס"ק ז'), והמלבי"ם (ויקרא פרשת בהר, אות קה'), פירשו שבכוונתו של רש"י לבאר את יסוד האיסור של אבן משכית שהוא כאיסור עשיית תבנית היכל שנאסר לעשות דוגמת המקדש, ולכך נאסר להשתחוות על רצפת אבנים בבית הכנסת או במקום אחר בדומה למקדש².

בחידושי מהר"ם שיק (על ספר המצוות, מצווה שנ') ובשו"ת שבט הלוי (חלק ה', קונטרס המצוות סימן נט') כתבו, כי לפי דרכו של רש"י מובן היטב מדוע איסור אבן משכית הוא דווקא בהשתחויה בפשוט ידים ורגלים. זאת, אף שבאיסור עבודה זרה נאסר להשתחוות גם שלא בפשוט ידים ורגלים. כמו שהקשה בטורי אבן (מגילה דף כב, ב ד"ה לא אסרה). הטעם לכך הוא שכיוון שאיסור אבן משכית הוא משום איסור עשיית דוגמת מקדש, על כן אינו אסור אלא באותה צורה שהייתה נהוגה בהשתחויה במקדש, דהיינו בפשוט ידים ורגלים.

במנחת חינוך (מצווה שמט' אות א') דן אם מצווים למסור את הנפש שלא לעבור על איסור אבן משכית, ותלה הדבר בשלשת טעמים אלו, שאם האיסור נובע מפני עבודה זרה או חשד עבודה זרה, יש לדון שדינו כע"ז עצמה

² יתכן כי פירוש זה של רש"י נרמז אף בפירושו על התורה על הפסוק הנ"ל, שבו כתב: "ואסרה תורה לעשות כן מחוץ מן המקדש". בפשוטו, כוונתו להביא את הדין שיותר להשתחוות על אבן משכית במקדש עצמו. אולם, לפי הפירושים הנ"ל, יתכן כי כוונתו גם ליתן טעם לאיסור, שאסור לעשות כן מחוץ למקדש, משום שהדבר נעשה במקדש, ולכן הוי כעשיית דוגמת מקדש במקום אחר.

וכאבזריהו דע"ז עצמה, שמצווים עליהם ב'יהרג ואל יעבור'. אך אם האיסור נובע מפני עשיית דוגמת מקדש, הרי"ז כשאר איסורים שבתורה, שאין מצווים עליהם ב'יהרג ואל יעבור'. עיי"ש בדבריו.

השתחויה על אבן משכית במקדש

כפי שכבר הובא, בגמרא (מסכת מגילה דף כב, ב) נאמר: "תניא 'ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוה עליה', עליה אי אתה משתחוה בארצכם, אבל אתה משתחוה על אבנים של בית המקדש." מכאן נלמד כי הותר להשתחוות על אבן משכית במקדש. וכך גם פסק הרמב"ם (הלכות עבודה זרה, פרק ו' הלכה ז'), שאחר שהביא את איסור ההשתחויה על אבן משכית הוסיף: "במה דברים אמורים בשאר הארצות, אבל במקדש מותר להשתחוות על האבנים, שנאמר 'בארצכם' בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים, אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש".

טעם היתר השתחויה על אבן משכית במקדש

הראשונים דנו בטעם ההיתר להשתחוות על אבן משכית במקדש, לאור שלושת הטעמים שביארו באיסור אבן משכית.

שלדעת הסוברים כי האיסור הוא כדי שלא לעשות כדוגמת המקדש, הרי שההיתר במקדש מובן מאליו, שכן כל האיסור הוא שלא להידמות למקדש, אך במקדש עצמו אין מקום לאיסור זה. לעומת זאת, לדעת הסוברים שהאיסור הוא משום שזו דרך עובדי עבודה זרה, או מחשש שיחשדו בו שעובד לאבן עצמה, יש להבין מדוע לא נאסר הדבר גם בתוך המקדש, שהרי לכאורה החשש של עבודה זרה ומראית עין שייך אף שם.

האור זרוע (הנ"ל) ביאר שלפי הטעם שאסור מפני החשד, אין מקום לחשש זה בבית המקדש, שכן ברור לכל שאין כאן עבודה זרה, אלא השתחויה לפני ה'. וז"ל: "אבל בביהמ"ק אין לחוש, מפני ששכינה שורה שם, ומשתחוה להקב"ה יתברך שמו ויתעלה זכרו".

בדרך דומה כתב גם בספר החינוך (הנ"ל): "ומפני שהבית הקדוש נבחר לעבודת השם ברוך הוא, ומפורסם לכל העולם כשמש בחצי היום שאין עבודה שם בלתי לה' לבדו, אין שם מקום לחשד".

בהמשך דבריו מוסיף החינוך, כי אם נקבל את הטעם שאסור מפני שכן הוא דרך עובדי עבודה זרה, יש לאסור זאת במקדש יותר מבשאר מקומות, כדי שלא יתעורר אפילו רמז למחשבת ע"ז במקום הקדוש. וז"ל: "אבל אם כטעם הרמב"ם זכרונו לברכה שהוא להרחיק עבודה זרה שהיו עושין לה כן, כל שכן שהיה ראוי להרחיק כל הדומה לה ממקום המקודש, שלא לפגל מחשבת המשתחוה לשם בזוכרו אותם".

גם בספר פרשת הכסף (להג"ר שמואל סורנגה זצ"ל, על הרמב"ם הלכות עבודה זרה שם, דף כו, ב) הקשה בשם הגאון בעל כנסת הגדולה, (דינא דחיי, לאוין מג', דף לו, א) כקושיה הנ"ל. והוסיף להקשות, כי ברמב"ם (הלכות עבודה זרה פרק ו' הלכה ט') נאמר לעניין איסור נטיעת אילן אצל המזבח שטעם איסורו הוא ג"כ מפני שזו דרך עובדי כוכבים הנוטעים אילנות בצד מזבחותיהם, ואסור דווקא במקדש, ולא בשאר המקומות. ואם כן, מדוע נחלקו הדינים, שבאבן משכית הותר דווקא במקדש, ואילו בנטיעת אילן נאסר דווקא שם.

ישוב שאלה זו נמצא בדברי רבינו דוד הכוכבי זצ"ל בספר הבתים (האזהרה י"ב, מהדורת הרב הרש"ר, חלק ב' עמ' שד'), שהלך גם הוא בדרך הראשונים שפירשו כי טעם האיסור הוא מפני שזו דרך עובדי כוכבים, אולם

ביאר מדוע הותר הדבר דווקא במקדש: "וכבר בארנו [אזהרה ד'] שהרבה דברים הותרו במקדש מפני שהכהנים זריזין הם, ונאסרו במקום אחר."

ונראה שכוונת דבריו אינה לומר שההיתר ניתן לכהנים בלבד, שהרי במשנה (יומא פרק ז' משנה ב') נאמר בפירוש שהכהנים והעם היו כורעים ומשתחוים בעזרה, ומכאן שגם העם היו בכלל ההיתר. אלא שמכיוון שהכהנים זריזים ונזהרים בעבודת המקדש, ישמרו על העם שלא יבואו לידי טעות או חשד של עבודה זרה, ולכן הותרה ההשתחויה על האבנים במקדש.

ואכן כך מבואר בדבריו באזהרה ד': "כי לא הותר דבר זה אלא במקדש. לפי שענין המקדש שיש בו הוראה על שלמות העולם בכללו... גם אם יעשו בכל מקום יבואו לטעות בהן בענין האלוקות, והרבה דברים הותרו במקדש שנאסרו במקום אחר, כגון הקרבנות. ששם מושב הכהנים ששפתותיהם ישמרו דעת אלקים."

וכך כתב גם בספר משנה כסף (להג"ר דוד שרירי זצ"ל, הלכות עבודה זרה פרק ו' הלכה ו'): "אמנם בבית המקדש מותר וליכא למיחש למנהג עכו"ם, דהא כמה דברים דאסור בחוץ ולפנים מותר, כגון כרובים שהם צורת אדם ובמקדש מותרים... וכמו כן מפרש רבינו הכא בארצכם לא תתנו משום טעות הטועים אבל במקדש מותר כיון דאיסור זה אינו בעבור שיש איסור בעצם נתינת אבן משכית כשהיא לה' אלא משום חששת הטועים בארצכם חיישינן ואין ראוי ליתן אבן משכית לה' אבל במקדש מותר"

בפירוש האלשיך על התורה (ויקרא פרק כו') הלך בדרך דומה, ובזה ביאר את סמיכת איסור 'אבן משכית', למצוות 'שמירת השבת': "שמא תאמר אם כן איפה למה אבן משכית התרת במקדש להשתחוות עליה ובגבולים אסרת אותה. לזה אמר אל תשיתו לבכם לזה. כי הלא 'את שבתותי תשמורו', ועם היות כי גדולה מצות שבת בעיני ועם כל זה הותרה במקדשי, כדבר שנאמר 'לא תבערו אש בכל מושבותיכם וכו'', הוא לומר אבל במושבי מותר, עם כל זה אל יקל בעיניכם מקדשי, כי הלא 'ומקדשי תיראו', כי 'אני ה', כלומר אל דעות ה' וידעתי סוד כל מצוה והפרש מקומה. ומזה תדעו גם כן לענין האבן משכית כי לא על חנם אסרתי בגבולין והתרת במקדש. החתם סופר (על התורה, ויקרא כ"ו, א', והובא גם בחידושי חתם סופר השלם על הש"ס, מגילה כ"ב, ב) הציע טעם נוסף להיתר ההשתחויה על אבן משכית במקדש. לדבריו, ההיתר נובע מצורך מעשי הנוגע לכבוד המקדש ושמירת קדושתו: "וי"ל משום שאי אפשר למקדש בלי רצפת אבנים, דהעזרה היתה מלוכלכת בדמים והיו מדיחין, ואם לא ידיחו - יהיה ביזיון למקדש, ואם ידיחו בשבת בלי רצפת אבנים - יהיה מלאכה דאורייתא וחילול שבת. על כן אי אפשר מבלי רצפת אבן משכית. עיין תוספות (שבת דף צה, א, ד"ה שרא). והיינו 'אבן משכית לא תתנו בארצכם', הא במקדש תתנו. ומפרש, [המקרא שלאחריו] הטעם, 'את שבתותי תשמרו', שללא יתחלל אם ידיחו בלא רצפה, ואם לא ידיחו כלל 'את מקדשי תיראו', ואיה מוראו, ע"כ הותר במקדש."

השתחויה על אבן משכית בהר הבית

כפי שהתברר, מותר להשתחוות על אבן משכית ב'מקדש'. עם זאת, לא התפרש גבולות המקום המותר בהשתחויה, האם רק בעזרה, או בכל שטח הר הבית, ואולי אף בכל שטח ירושלים.

הרמב"ם בתחילת הלכות בית הבחירה (פרק א', הלכה ה') מסביר את מבנה המקדש: "ואלו הן הדברים שהן עיקר בבנין הבית, עושין בו קדש וקדש הקדשים ויהיה לפני הקדש מקום אחד והוא הנקרא אולם, ושלשתן נקראין היכל, ועושין מחיצה אחרת סביב להיכל רחוקה ממנו כעין קלעי החצר שהיו במדבר, וכל המוקף במחיצה זו שהוא כעין חצר אהל מועד הוא הנקרא עזרה והכל נקרא מקדש". מלשונו משתמע שרק מקום העזרה הוא הנקרא 'מקדש'.

אולם, קיימים מקורות אחרים שבהם נראה שכל הר הבית נקרא מקדש, לדוגמה במצוות מורא מקדש, הנלמדת מן הפסוק "ומקדשי תיראו", ונוהגת בכל שטח הר הבית, כפי שפוסק הרמב"ם (הלכות בית הבחירה, פרק ז', הלכה ב').

יתרה מזאת, לפי שיטת הרמב"ם בפירוש המשנה (סוכה פרק ג', משנה יב'), כל ירושלים נחשבת למקדש: "בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד", ופירש שם הרמב"ם: "מדינה היא שאר ארץ ישראל חוץ מירושלים". כלומר, כל ירושלים נחשבת "מקדש".

עם זאת, בשו"ת אגרות משה (יורה דעה ח"ד סימן ס"ג אות ו') סייג שאין כוונת הרמב"ם לפרש באופן מוחלט שכל ירושלים קרויה מקדש, אלא רק כהשוואה ל"מדינה": "פשוט הוא, רק היכא דהוזכר מדינה, אין ירושלים בכלל, ודווקא שם היא בכלל המקדש". כלומר, ירושלים נקראת 'מקדש' רק כשחז"ל חילקו בין 'מקדש' ל'מדינה', אך לא בכל הקשר.

ואמנם נראה, שכל הדיון הנ"ל הוא רק כאשר נכתב הלשון 'מקדש', שאז יש מקום לברר אם הכוונה גם להר הבית או אף לירושלים כולה. אולם כאשר נכתב הלשון 'בית המקדש', הכוונה היא לעזרה בלבד.

וא"כ בנוגע להיתר השתחויה על אבן משכית במקדש שנכתב הלשון: "אבל אתה משתחוה על אבנים של בית המקדש". לא הותרה ההשתחויה אלא בעזרה. וראיתי שכבר עמד על דקדוק זה בספר דרך שיחה (משמועותיו של הג"ר חיים קניבסקי זצ"ל, ח"ב עמ' קנב'): "והנה לשון הגמרא 'שבית המקדש מותר', ויש לעיין אם הר הבית נקרא בית המקדש."

אלא שיש להעיר שבלשון הגמרא עצמה ישנם גירסאות שונות, בספר דקדוקי סופרים (מגילה, עמ' 120) הביא שבכתבי יד רבים הגירסא היא רק 'במקדש', ולא 'בבית המקדש', אלא שבראשונים שם (רבינו חננאל, מאירי, ועוד) הגירסא היא 'בית המקדש'.

כן מצאנו לכך התייחסות מפורשת בדברי רבנו אליעזר מגרמיזא זצ"ל, בעל ספר הרוקח, שכתב בספרו 'פירושי סידור התפילה לרוקח' (מהדורת הרב הרש"ר, ח"א עמ' סא): "והשתחוה להר קדשו, וכתוב 'וירעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו', זה שאמר הכתוב 'אבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה', אבל בעזרה חייב". מדבריו עולה במפורש, כי מקום ההשתחויה על אבן משכית שהותר במקדש, הוא דווקא בעזרה, ולא בהר הבית.

יש שטענו כי בדברי הרוקח ישנה סתירה, שבמקום אחר בספר (ח"ב עמ' תקמה) כתב על הפסוק "השתחוה להר קדשו", "זה ציון והר הבית והר המוריה", וכן (ח"ב עמ' תרפב) פירש את הפסוק "והשתחוה לה' בהר הקודש", "הוא ציון הר הבית בירושלים עיר הקודש". ומשמע לכאורה, שההשתחויות נהגות בכל הר הבית ואף בירושלים כולה.

אולם נראה שאין בכך סתירה כלל. שכן בפירושים אלו אין הרוקח מתכוון לקבוע את מקום ההשתחויה בפועל, אלא רק לפרש את משמעות הביטוי 'הר הקודש' שהוא שם כולל לירושלים והר המוריה. ואילו כאשר דן במקום שבו מותרת ההשתחויה על אבן משכית, כתב במפורש כי מקום ההשתחויה הוא רק בעזרה, שהיא חלק מן 'הר הקודש'.

ומאידך, מצאנו בדברי הגהות רבינו פרץ (על הסמ"ק, סימן קפ"ו) שכתב בזה הלשון: "בד"א בשאר ארצות, אבל בירושלים דהיינו מקדש, מותר להשתחוות לשם על האבנים, שאין מוזהר אלא 'בארצכם' ולא במקדש". מפורש מדבריו כי ההיתר להשתחוות על אבן משכית חל בכל ירושלים כולה, ולא רק בעזרה או בהר הבית.

נראה כי יסוד דבריו של רבינו פרץ מבוסס על שיטת הרמב"ם שהוזכרה לעיל, הסובר שכל ירושלים בכלל 'מקדש'.

אולם מטעם זה קשה לסמוך על דבריו למעשה, שכן שיטת הרמב"ם בעניין זה היא דעת יחיד, ואף לא נזכרה בפסקיו אלא בפירוש המשנה בלבד. ואף שיש מן הפוסקים שהחמירו לחוש לשיטתו, (ראה בספר ביכורי יעקב, סימן תרנ"ח ס"ק א', וראה עוד מה שהביא בזה הראשון לציון הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל בספרו חזון עובדיה סוכות, עמ' שלח), מכל מקום ודאי שאין להקל על פיה, ולהתיר השתחוויה על גבי אבן משכית בכל ירושלים. באופן דומה כתב גם בשו"ת בני ציון (להג"ר דוד שפירא זצ"ל, חלק ג' עמוד מט'): "ועיין בהגהת הסמ"ק בהלאו שלא לתת אבן משכית וז"ל במה דברים אמורים בשאר ארצות אבל בירושלים דהיינו מקדש מותר להשתחות לשם על האבנים שאין מוזהר אלא בארצכם ולא במקדש יע"ש. ונראה דהגהת הסמ"ק ס"ל כהרמב"ם דירושלים יש לו דין מקדש... ומעתה לפי מה דנוהגין ליפול על פניהם ביום הכיפורים כשאומרים 'והכהנים והעם', וגם בעלינו לשבח כמבואר בשו"ע או"ח הלכות יום הכיפורים (סי' תרכ"א ס"ד) ונוהגין להפסיק בעשבים או בבגדים בין הקרקע אפי' אין שם אבן משכית כמבואר בשו"ע או"ח הלכות נשיאת כפים (סי' קל"א ס"ח) דיש לגזור אטו אבן משכית שאסור מן התורה. ועיין בט"ז (שם ס"ק י"ד) ולשיטת הרמב"ם הנ"ל דירושלים יש לו דין מקדש. נמצא דיש להקל ליפול על פניהם בלי הפסק בין הקרקע בירושלים... ולא באתי בזה רק להעיר. אמנם למעשה עדיין צ"ע".

אולם, כפי שנתבאר לעיל, אם יסוד דברי רבינו פרץ הוא אכן כשיטת הרמב"ם בפירוש המשנה, נראה ברור שאין להקל למעשה על סמך שיטה זו, ולהתיר השתחוויה על גבי אבן משכית בכל ירושלים.

דברי האחרונים בהנ"ל

המנחת חינוך (מצווה שמיט', אות א') דן בשאלה האם היתר ההשתחוויה על אבן משכית נאמר גם בהר הבית, ותלה זאת בטעמי האיסור. לדבריו: "והנה נראה הא דבמקדש מותר, דוקא מעזרת ישראל בפנים, דהוי מחנה שכינה, אבל חוץ לעזרה בכל הר הבית אסור, ועוברים משום לאו זה. ואפשר הכל הוא בכלל בית המקדש... ואפשר לפי הטעם שכתב הרב המחבר מותר בהר הבית, שגם שם נגלה כשמש שאין עובדים אלא להשי"ת לבדו, אבל לדעת רש"י שהוא דוגמת המקדש אסור לעשות בכל מקום אפילו בהר הבית. וצע"ק".

נמצא שלדעתו, אם הטעם לאיסור הוא מפני חשד לעבודה זרה, מותר להשתוות גם בהר הבית, שכן שם גלוי ומפורסם שאין עובדים אלא לה'. אבל אם הטעם הוא משום דוגמת מקדש, הרי כל שאינו מקום העזרה עצמה בכלל האיסור, ואף בהר הבית אסור. ולמעשה, סיים את דבריו בצ"ע ולא הכריע בדבר.

בספר מצוות המלך להגאון רבי מנשה קליין זצ"ל (חלק ב' עמוד לג') השיג על דברי המנחת חינוך וכתב: "ולפענ"ד דבהר הבית אסור, מדאמרו אבל אתם משתחוים על אבנים שבמקדש, ולשון שבמקדש משמע בפנים במקדש. ומה שטען המנ"ח דלטעם החינוך גם בהר הבית אין מקום חשד, יש לומר אדרבה כיוון שהגיע להר הבית ואינו נכנס לעזרה להשתחוות ומשתחוה בחוץ אדרבה יחדשו שאין עבודתו לשם, וצ"ע".

אולם דבריו נראים דחוקים: ראשית, מה שכתב ש"לשון שבמקדש משמע דוקא בפנים במקדש", אינו מוכרח, שהרי מצאנו מקורות שמהם עולה כי כל הר הבית נקרא מקדש, וכפי שצוין לעיל. וכך מה שכתב, שיש לחשוד במי שמשתחוה בהר הבית ואינו נכנס לעזרה, שמא אין עבודתו לשם, דבר זה תמוה, שמניין לנו לחשוש שמי שמשתחוה כלפי מקום המקדש אינו מתכוון לשמים, אדרבה, מסתבר שכל משתחוה שם עושה כן לשם שמים, ואין מקום לחשש כזה כלל.

הג"ר יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל הסתפק אף הוא בספק זה. ותלה זאת בשאלה מהו יסוד ההיתר להשתחוות על אבן משכית במקדש: אם הוא מחמת קדושת המקום, שבמקום המקדש עצמו הותרה השתחוויה,

או מטעם עבודת ההשתחויה, שלצורך מצוות ההשתחויה לה' הותר להשתחוות על אבן משכית. וביאר, שאם ההיתר הוא מחמת קדושת המקום, הרי שמותר להשתחוות גם בכל שטח הר הבית, שהוא חלק מהמקום. אך אם ההיתר הוא מחמת עבודת ההשתחויה, ההיתר חל רק בעזרה, שרק בה מתקיימת עבודת ההשתחויה ולא בהר הבית.

וכך מובא במאסף מסורה (חלק ג' עמוד מב' - מג') משמו: "והנה יש להסתפק בהא דאסור אבן משכית בשאר מקומות ומותר במקדש, אי הוי סתם חילוק מקומות, דבגבולין אסור ובמקדש מותר, או דלמא הוא איסור הנוהג בכל המקומות, אלא דבמקדש דיש קיום השתחואה לה', הקיום דמקדש מפקיע האיסור דאבן משכית ... ויל"ע אם מותר להשתחוות על אבן משכית בהר הבית, דאם אסור בשאר מקומות ומותר במקדש וחילוק מקומות נשנית כאן, אז נראה לומר דמותר אבן משכית גם בהר הבית, דגם הר הבית שפיר מקרי "מקדש", ולא ארצכם, דבכלל מצות 'ומקדשי תיראו' הוא. אך אי נימא דבעינן לקיום מצות השתחוי' במקדש בכדי להתיר איסור זה, אז רק יהי' מותר בעזרה, שדוקא בה יש קיום השתחוי'. ועיין בב' הגירסאות שבר"ם שהבאנו לעיל, בד"א בשאר 'הארצות', או בד"א בשאר 'מקומות', ואולי י"ל שבעית הר הבית תלויה בשני הגרסאות".

וכן מובא בהרחבה נוספת בספר רשימות שעורים (ברכות דף כא, א) משמו: "והנה יש לחקור בדין העם ששומעים את השם המפורש והם עומדים בהר הבית האם הן רק עונין בשכמל"ו או שאף משתחויים. דיש לחקור באיסור השתחואה על אבנים הנלמד מקרא ד'ואבן משכית לא תתנו בארצכם' האם האיסור הוא להשתחוות אא"כ הוא משתחוה במקום שיש קיום השתחואה דהיינו רק בעזרה וכדכתיב בקרא "והשתחוית לפני ה' אלוקיך". וכן משמע קצת מדברי הרמב"ם (פ"ג מהל' תמידים ומוספים ה"ז) שהדגיש "ומשתחוה ויוצא", דמשמע דחל קיום השתחואה דוקא בעזרה. ולפי"ז נראה דהעומדים בהר הבית רק עונין בשכמל"ו. או האם האיסור דהשתחואה על אבנים חל רק בארצכם, כלומר בגבולין מחוץ למקדש, ובהר הבית מותר להשתחוות, וממילא העם שבהר הבית מחוייבים להשתחוות כששומעין את השם מכיון דליכא איסור. וצ"ע ... ועיין ברמב"ם פ"ו מהל' עבודת כוכבים ה"ז וז"ל אבל במקדש מותר להשתחוות על האבנים שנאמר בארצכם בארצכם אי אתם משתחויים על האבנים אבל אתם משתחויים על האבנים המפוצלות במקדש עכ"ל. ומשמע דחל דין חילוק מקומות באיסור השתחואה באבן משכית דבגבולין חל איסור אבן משכית משא"כ במקדש. ולפי"ז י"ל דמותר להשתחוות על אבנים בהר הבית, ואף כשמשתחוה לאדם. אמנם מגירסת הרמב"ם מכת"י תימן (וכן היא גירסת הרמב"ם במהדורת שבתי פרנקל) "אבל במקדש מותר להשתחוות לה' על האבנים", משמע דההיתר להשתחוות על אבנים במקדש הוא משום שחל קיום השתחואה לה'. ולפי"ז מותר להשתחוות רק בעזרה וההיתר להשתחוות על אבנים הוי רק כשמשתחוה לה' ולא כשמשתחוה לאדם".

ואמנם עיקר דבריו אינם מוכרחים. ראשית, גם אם ההיתר להשתחוות על אבן משכית במקדש הוא מחמת קדושת המקום, ייתכן שההיתר חל רק על העזרה ולא על שאר חלקי הר הבית, שכן י"ל שרק בעזרה שקדושתה מרובה הותר הדבר. שנית, גם אם ההיתר הוא מחמת עבודת ההשתחויה, ייתכן שההיתר יחול גם על שאר חלקי הר הבית, כי י"ל שאף בהם מתקיימת עבודת ההשתחויה.

עוד יש להוסיף, שכפי שהובא לעיל בהרחבה, לפי הסוברים שאיסור אבן משכית נאסר בכל מקום משום שזו דרך עבודה זרה, ההיתר להשתחוות במקדש הוא מחמת שבבית המקדש הכהנים זריזים ואין חשש שמישהו ילמד מזה לעבוד עבודה זרה. טעם זה הוא היתר למקום עצמו, ולא רק היתר לעבודת ההשתחויה.

עוד נראה להוסיף בעיקר העניין, כי לפי טעם החתם סופר שהובא לעיל, נראה שלא הותר להשתחוות על אבן משכית רק בבית המקדש עצמו, ולא בהר הבית. שהרי לטעמו עיקר ההיתר בעזרה הוא לצורך עבודת הדם

והדחתו, ולכך מחוץ לעזרה, שבה אין שחיטה ואין צורך בהדחה, האיסור נותר במקומו, בשכן הדבר נחשב עדיין כדרך עבודה זרה. ואציין בזה גם לדברי רבה של קרית ארבע הרב דב ליאור שליט"א שאף שהוא תומך בעליה להר הבית - מכל מקום הזהיר מלהשתחוות בהר. וכפי שכתב בספר תשובותיו, שו"ת דבר חברון (חלק ג סימן שפ"ה): "הנה המנחת חינוך מסתפק בזה ונשאר בספק... למעשה, נראה להכריע בזה שמדובר בזה אסור להשתחוות בפישוט ידיים ורגליים גם ללא רצפה".

השתחויה על אבן משכית לנוכח המקדש ושלא במקום המקדש

יש להוסיף, כי השתחויה לנוכח בית המקדש מחוץ למקדש אסורה, גם אם הכוונה היא כלפי המקדש או רואים ממנו את מקום המקדש. ראיה לכך נמצא בדברי הירושלמי (עבודה זרה פרק ד' הלכה א'), שהקשו על המסופר בנביא על הנהגתו של דוד המלך להשתחוות במעלה הר הזיתים כשהוא רואה את מקום השכינה (שמואל ב, פרק טו', פסוק לב'): "וַיְהִי דָוִד בָּא עֲדֵהָרָאשׁ אֲשֶׁר־שִׁתְּחַוָּה שָׁם לְאֱלֹהִים". והקשו בירושלמי כיצד השתחוה על אבן משכית, והשיבו: "בלבד שתחוייה שאינה על הארץ, וכי יש שתחוייה שאינה על הארץ, ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחו". כלומר, דוד המלך השתחוה בהשתחויה שאינה גמורה שאין לאוסרה אף שהיא על אבן משכית. ומכאן שגם כאשר רואים את בית המקדש ומשתחוים לנוכחו, האיסור על השתחויה מחוץ למקדש נשאר בעינו.

ראיות מהשתחויות שהוזכרו בתנ"ך

יש שרצו להביא ראיות מהתנ"ך להתיר להשתחוות על אבן משכית בהר הבית, מתוך הפסוקים הרבים שבהם מוזכרת ההשתחויה בהר הקודש ובמקדש. לדוגמה: במזמורי התהלים (צט, ט): "רוממו יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוּ לְהַר קְדֹשׁוֹ פִּי קְדוֹשׁ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ". וכן בנבואת ישעיהו (כז, יג): "וַיְהִי בַיּוֹם הַהוּא יִתְקַע בְּשׁוֹפָר גְּדוֹל וַיָּבֹאוּ הָאֲבָדִים בְּאַרְצָא אֲשׁוּר וְהִנְדִּיתִים בְּאַרְצָא מִצְרַיִם וְהִשְׁתַּחֲוּ לַיהוָה בְּהַר הַקְּדֹשׁ בִּירוּשָׁלַם" וכן (ישעיהו סו, כג): "וַיְהִי מְדַיִחֲדֵשׁ בְּחֻדְשׁוֹ וּמְדֵי שִׁבְתָּ בְּשִׁבְתּוֹ יָבֹא כָל־בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנָי אָמַר יְהוָה". לדעתי, אין ראיה מפסוקים אלה, ראשית, לא פורש היכן הייתה ההשתחויה, וייתכן שהייתה מוגבלת רק לעזרה הנמצאת בהר הקודש. שנית, ייתכן שההשתחויה התבצעה באופן המותר, לדוגמה באמצעות הנחת מחיצה בין פניהם לקרקע.

עוד יש שרצו להביא ראיה מנבואת זכריה (פרק יד', פסוק ט"ז), שם נאמר: "וַיְהִי כְּלִי־הַגּוֹלִם הַבָּאִים עַל־יְרוּשָׁלַם וְעָלוּ מְדֵי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמִלְכֵךְ יְהוָה צְבָאוֹת וְלַחַג אֶת־חַג הַסְּכּוֹת". מכיוון שהגוים אינם מותרים להיכנס למחנה השכינה, עולה שהשתחויות הייתה בהכרח בהר הבית. ויש שרצו להוכיח מכאן שמותרת ההשתחויה בכל שטח הר הבית. ואין בזה ראיה כלל, שאף אם היה ניתן להוכיח שהגוים היו משתחוים בהר, וכי מכאן ראיה שאף ליהודי הותרה ההשתחויה, ומלבד כל זאת ניתן לדחות כהנ"ל שההשתחויה התבצעה באופן המותר.

אמנם יש להביא ראיה מהנאמר בספר נחמיה (פרק ח' פסוק א' - ו'): "וַיֵּאָסְפוּ כָל־הָעָם, כָּאִישׁ אֶחָד, אֶל־הַרְחֹב, אֲשֶׁר לְפָנָי שַׁעַר־הַמַּיִם; וַיֹּאמְרוּ, לְעֲזָרָא הַסֹּפֵר--לְהָבִיא אֶת־סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה, אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֶת־יִשְׂרָאֵל. וַיָּבִיא עֲזָרָא הַכֹּהֵן אֶת־הַתּוֹרָה לְפָנָי הַקֶּהֱל, מְאִישׁ וְעַד־אִשָּׁה, וְכָל, מִבְּיַן לְשִׁמְעַ--בְּיּוֹם אֶחָד, לְחֻדְשׁ הַשְּׁבִיעִי. וַיִּקְרָא־בוּ לְפָנָי הַרְחֹב אֲשֶׁר לְפָנָי שַׁעַר־הַמַּיִם, מִן־הָאֹרֶץ עַד־מַחְצֵית הַיּוֹם נִגְדוּ הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים, וְהַמְּבִינִים; וְאֲנִי כָל־הָעָם,

אֶל-סֵפֶר הַתּוֹרָה ... וַיִּפְתַּח עֲזָרָא הַסֵּפֶר לְעֵינֵי כָל-הָעָם, כִּי-מַעַל כָּל-הָעָם הָיָה; וַיִּכְפַּתְחוּ, עִמְדוֹ כָּל-הָעָם. וַיִּבְרְךְ עֲזָרָא, אֶת-יְהוָה הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל; וַיַּעֲנוּ כָל-הָעָם אָמֵן, בְּמַעַל יְדֵיהֶם, וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לַיהוָה, אַפְּסִים אֲרָצָה".
בגמרא במסכת יומא (דף סט,ב) אומרת שקריאה זו הייתה בהר הבית, וממילא עם ישראל לא היו בעזרה, ובכל זאת כתוב שהשתחו, ומשמע שאין איסור להשתחוות בהר הבית,

וראה עוד באור שמח (פ"ו מע"ז הל' ז') שהביא מקור לרמב"ם שכתב שבמקדש אין איסור להשתחוות מספר דברי הימים ב' (פ"ז) וז"ל: "טוב כי לעולם חסדו" עכ"ל, ושם מדובר על חנוכת בית המקדש שעם ישראל עשו. והרי לא כל עם ישראל יכלו להיכנס לתוך העזרה שהרי אינה גדולה דיה וע"כ חלקם עמדו בהר הבית ועדיין כתוב שהשתחו. וא"כ גם מפה משמע שאין איסור, אם כי עדיין אפשר לדחות שאולי נעשה להם נס בחנוכת המקדש להראות להם חיבתם שכולם נכנסו לעזרה ובכ"ז היו רווח. ועוד אפשר לדחות כאמור לעיל שהיה השתחווייה באופן המותר.

גם בדברי הימים (ב' פרק כ'): "וַיִּקְבְּצוּ יְהוֹדָה לְבַקֵּשׁ מִיְהוָה גַּם מִפְּלִעְרֵי יְהוֹדָה בָּאוּ לְבַקֵּשׁ אֶת-יְהוָה. וַיַּעֲמֵד יְהוֹשֻׁפָט בְּקֶהֱל יְהוֹדָה וִירוּשָׁלַיִם בְּבֵית יְהוָה לִפְנֵי הַחֲצֵר הַחֲדָשָׁה וכו' וַיִּקְדּוּ יְהוֹשֻׁפָט אַפְּסִים אֲרָצָה וְכָל-יְהוֹדָה וַיִּשְׁבְּי יְרוּשָׁלַיִם נִפְלְאוּ לִפְנֵי יְהוָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַיהוָה". בגמרא ביבמות (דף ז,א) ובזבחים (דף לב,ב) דורשת מאי החצר החדשה, שחדשו בה דברים ואמרו טבול יום לא יכנס למחנה לוי עיי"ש וא"כ מבואר שעמדו מחוץ לעזרה בהר הבית ובכ"ז השתחו, ומזה גם משמע שבהר הבית מותר להשתחוות. אך באשר לכל ראיות אלו ניתן לדחות כהנ"ל שההשתחווייה התבצעה באופן המותר.

ראיות מהשתחוויית שהוזכרו במשניות

א. י"ג השתחוויית שבמקדש:

במשנה במסכת שקלים (פרק ו' משנה א' ג') נאמר: "שלש עשרה השתחוויית היו במקדש, של בית רבן גמליאל ושל בית רבי חנניה סגן הכהנים היו משתחוין ארבע עשרה, והיכן היתה יתרה כנגד דיר העצים, שכן מסורת בידם מאבותיהם ששם הארון נגזו ... והיכן היו משתחיים ארבע בצפון וארבע בדרום שלש במזרח ושתים במערב כנגד שלשה עשר שערים".

השתחוויית אלו מוזכרות גם במשניות במסכת מידות (פרק ב' משנה ג' ו'): "לפנים ממנו סורג גבוה עשרה טפחים, ושלש עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון חזרו וגדרום וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחוויית ... כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רחב מאה ושלשים וחמש ושלש עשרה השתחוויית היו שם אבא יוסי בן חנן אומר כנגד שלשה עשר שערים"³.

בירושלמי במסכת שקלים (דף יז,א) נאמר כי קיימת מחלוקת לגבי מיקומן המדויק של י"ג ההשתחוויית, אם הן היו כנגד י"ג השערים, או כנגד י"ג הפירצות: "מתניתין אבא יוסה בן יוחנן היא, דאמר כנגד י"ג שערים, ברם כרבנן שבעה שערים היו בעזרה, ע"ד דרבנן היכן היו השתחוואות הללו, כי ההיא דתנינן תמן, י"ג פרצות היו בו שפרצום מלכי יון וחזרו וגדרום בני חשמונאי וגזרו כנגדן י"ג השתחוואות"

³ אגב, נראה שמה שתקנו חז"ל י"ג השתחוויית כנגד י"ג פרצות, גם אם נאמר שזה בהר הבית, מסתבר שזה רק בזמן שהמקדש קיים, אבל בזמנינו בעו"ה שהמקדש חרב בטלה התקנה, שהרי בבנין בית שלישי שיבנה בקרוב בעז"ה ברור שלא יהיה תקנה זו.

ממשניות אלו למדנו כי במקדש היו י"ג השתחויות, אך לא ברור היכן בדיוק היה מיקומו, אם בשטח העזרה, כנגד השערים או הפירצות מבפנים, או בשטח הר הבית כולו, כנגד השערים או הפירצות מבחוץ. עם זאת, ההשתחויה שהייתה כנגד דיר העצים בוצעה בוודאי בשטח הר הבית. בנוסף פשטת המשנה משמע שהיו משתחוים בהר הבית, כנגד השערים מבחוץ, וכן משמע מהרמב"ם בפיה"מ, וכ"כ בתפארת ישראל (שקלים פ"ו מ"א).

יש שרצו ללמוד מכאן, שהשתחויה על רצפת הר הבית מותרת, אולם אין בכך ראייה, שכן ניתן לדחות זאת כפי שכתבנו לעיל, שההשתחויה התבצעה באופן המותר בלבד.

אמנם מצאתי בפירושו רבינו מיוחס (ויקרא פרק כו, פסוק א') הביא את דברי הגמרא הנ"ל שמותר להשתחות על אבנים שבמקדש, וסיים וכתב: "אבל בבית המקדש מותר. והוא ששנו רבותינו י"ג השתחויות היו שם כנגד שער השתחויה, ושאר השתחויות שעל גבי קרבן חובה היו קבע". מפורש בדבריו כי אותם ההשתחויות כלולות בהיתר השתחויה במקדש, ומכאן שהיו אותם ההשתחויות באופן האסור באיסור אבן משכית.

בספר דרך שיחה (הנ"ל) נשאל שאלה זו הג"ר חיים קניבסקי זצ"ל: "שאלה: בס' מנחת חינוך (מצוה שמ"ט) דן אם מותר להשתחות על אבן משכית בהר הבית, או שמא רק בעזרה מותר ... ובמס' מדות (פ"ב מ"ג) איתא: וי"ג פרצות היו בו שפרצום מלכי יון וחזרו וגדרום, וכנגדן י"ג השתחויות, והיה בהר הבית, אא"כ נימא שעשו חציצה, ובפשטות היה פישוט ידים ורגלים, ויל"ע אם בהר הבית היה רצפה. תשובה: לא היה מרוצף בהר הבית".

אמנם עיקר הנחתו שהר הבית לא היה מרוצף ברצפת אבנים, אינו מוסכם כלל, ומצאנו במקורות רבים כי רצפת הר הבית הייתה מרוצפת. יוסף בן מתתיהו מתאר בספרו מלחמות היהודים (ספר ה' פרק ה' אות ב') את צורת חצר הר הבית: "וכל הככר מתחת לרקיע היה רצוף אבני צבעונים, אבנים מאבנים שונות". החכם רבי שלמה רפאל יהודה לאון טמפלר זצ"ל בספרו תבנית היכל (ספר השני פרק שני אות כז') מביא גם הוא "מישור הר הבית הוא הכר הנרחב שהיה שם היה נקרא הר הבית ... ורצפת המישור הזה מרצפת אבנים יקרות מאבני שיש". גם בספר עזרת כהנים (להג"ר יהושע יוסף פינברג זצ"ל, מידות פרק ב' משנה ב' אות ח' ד"ה ודע עוד 167) הובא: "ודע עוד שהא פשיטא שכל העזרה היתה מרוצפת ברצפת אבני שיש וכמ"ש זה בהרבה מקומות. אך אפילו הר הבית כולו היה מרוצף באבני שיש. וכדמוכח מלשון המדרש בראשית רבה דאמר שם 'כיוון שהגיע להר הבית וכו' שהרצפה חלקה שלא תחליק רגליך' ע"כ". ראייתו היא ממעשה אלכסנדר מוקדון המובא במדרש רבה (בראשית פרשה סא' סימן ז') ש"כיוון שהגיע להר הבית א"ל אדוני המלך שלוף מנעלך ונעול לך שתי אנפלאות שהרצפה חלקה שלא תחליק רגליך". וכן הוא דברי רבינו דוד הכוכבי זצ"ל בספר הבתים (שערי בית המקדש שער ראשון אות ח', מהדורת הרב הרשלר חלק ג' עמוד ט'): "ומרצפין כל העזרה באבנים יקרות". גם במשנה בברכות (פ"ט מ"ה) שנינו: "לא יכנס להר הבית ... באבק שעל רגליו וכו'", ואם נאמר שהר הבית לא היה מרוצף א"כ גם ככה היה מתלכלך מהאבק שבהר הבית ומדוע חז"ל הקפידו ע"ז. וראה עוד ברש"י (ב"מ דף כו, ב) שכתב בזה"ל: "אבל הר הבית אין צריך להתכבד בכל יום שאין טיט ועפר קולט שם מתוך שהוא משופע ועוד שאין אדם נכנס שם במנעל ובאבק שעל רגליו". כמובן שאם נאמר שלא היה מרוצף קשה היה לומר שלא נקלט שם אבק ועפר.

ב. השתחויות הכהנים והעם בעבודת יוה"כ:

במשנה במסכת יומא (דף סו, א) העוסקת בסדר עבודתו של הכהן הגדול ביום הכיפורים, נאמר: "והכהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים את שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול, היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם, ואומרים, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

בירושלמי (יומא פרק ג' הלכה ז') נאמר: "הקרובים היו נופלין על פניהן, הרחוקים היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

דברי הירושלמי הובאו בתוספות (סוטה דף מ, ב ד"ה וכל כך) שם פירשו את הדברים: "ונראה דהתם ה"פ, הקרובים היו נופלים וכ"ש שהיו אומרים בשכמל"ו, אבל הרחוקים לא היו נופלין אלא בלא נפילה היו אומרים". וכן הוא בפירוש במדרש רבה (קהלת פרשה ג סימן יא): "הקרובים שכשהם שומעין אותו נופלים על פניהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

מכל הנ"ל מבואר שיש חילוק בהשתחויה בעזרה ביום הכיפורים בין הקרובים לרחוקים: הקרובים משתחוים, ואילו הרחוקים אינם משתחוים⁴. עם זאת, לא פורש מי נחשב קרוב ומי נחשב רחוק, וכמו כן לא מוסבר טעם החילוק ביניהם בנוגע להשתחויה. מצאנו לכך מספר הסברים שונים.

א. בפירוש קרבן העדה (על הירושלמי שם, ד"ה הקרובים) נכתב: "הקרובים. העומדים סמוך לכה"ג בשעה שמזכיר השם". בספר עלי תמר (על הירושלמי שם, ד"ה הקרובים) למד בדבריו: "משמע שאלו שלא עמדו סמוך לו, אף שעומדים בעזרה נקראו רחוקים", אך הקשה שם: "אולם תימה, שהרי בסדר עבודה נאמר ... הכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים וכו' היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים בשכמל"ו, הרי שכל העם העומדים בעזרה היו נופלים על פניהם".

ב. בשו"ת הרדב"ז (חלק ב' סימן תתי, והובא בקצרה בסידור אוצר התפלות, עמוד תקע"ו) פירש: הקרובים הם כל מי שהצליח לשמוע את הכהן הגדול, והרחוקים הם כל אותם שלא הצליחו לשמוע את קולו, ואין הבדל בין מי שעמד בעזרה למי שעמד מחוצה לה, וכך כתב: "והכהנים והעם העומדים בעזרה שהיו קרובים אל כ"ג בשעה שמזכיר את השם היו כורעים וכו' ואומרים לפי שהיו שומעים ולא הוצרך לומר מה שעושים הרחוקים שהרי סדר עבודה זכר ודוגמא למה שהיה ומה צורך להזכר מעשה הרחוקים כיון שכולהו קרובים לשמוע מפי ש"ץ סדר העבודה".

בספר עלי תמר (הנ"ל) דייק פירוש זה מדברי המדרש רבה (הנ"ל), שם נאמר: "הקרובים כשהם שומעים", ומכאן שהקרובים הם אלו שהצליחו לשמוע את השם.

אולם, ישנו קושי בפירוש זה. בגמרא במסכת יומא (דף כ, ב) מסופר על שמיעת קולו של הכהן הגדול ביום הכיפורים: "וכבר אמר אנא השם ונשמע קולו ביריחו. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, מירושלים ליריחו עשר פרסי". מכאן שקולו של הכהן הגדול היה נשמע למרחקים עצומים, וא"כ כיצד לא היו שומעים הרחוקים את קולו, וראה הערה מה שביארנו בזה⁵.

⁴ ואמנם המרדכי (יומא רמז תשכז) הביא שלדעת הגמרא שלנו אין חילוק ביניהם: "כתב ריב"א לא מצינו בתלמוד דידן בשום מקום שהיו נופלין על פניהן ואומרים בשכמל"ו כשהיו שומעין את השם אבל בירושלמי גרסינן הקרובים היו נופלים על פניהם והרחוקים היו אומרים בשכמל"ו אלו ואלו לא היו זזין משם עד שנתעלם מהם אבל הפייט לא חילק בין קרובים לרחוקים"

⁵ א. בספר תוספות חדשים (על המשנה יומא, פרק ו' משנה ב') כתב ליישב, על עניין דומה, עפי"ד רש"י (יומא דף כ, ב ד"ה כב) שכתב על הגמרא הנ"ל: "פעם אחת היה מעשה שהיה כהן גדול מתודה על פרו ביום הכפורים, ואמר, אנא השם חטאתי וכו', ונשמע קולו ביריחו", ומכאן שמעשה זה אירע באופן חד פעמי.

ב. בספר עלי תמר (הנ"ל) פירש שקולו של כהן גדול היה נשמע למרחוק כקול הברה, אך לגבי השתחויה רק מי ששמע את הקול באופן ברור היה צריך להשתחוות. פירושו זה אינו עולה בקנה אחד עם דברי התוספות ישנים (יומא דף כ, ב ד"ה והיה קולו) התוספות הרא"ש (יומא דף כ, ב ד"ה והיה נשמע) והריטב"א (יומא דף כ, ב ד"ה והיה קולו) שכתבו כי קולו של כהן גדול היה נשמע בברור עד יריחו, וכפי שמורה הלשון 'קולו' נשמע.

ג. ניתן לפרש לפי דעת התוספות יום טוב (מסכת תמיד פרק ג' משנה ח' ד"ה קול של כ"ג) כי הקול שנשמע עד יריחו לא היה קולו של הכהן הגדול לבדו, אלא קול העם העומדים בעזרה העונים ואומרים בשכמל"ו: "שהכהנים והעם העומדים בעזרה היו אומרים בשכמל"ו, כדתנן במשנה ב' פ"ו דיומא, ועל אותו קול הוא אומר כן, אלא שמיחוסו

ג. הג"ר יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל (בחידושי הגרי"ז, סוטה דף מ,ב), ביאר, שחובת ההשתחויה בעת שמיעת השם המפורש נובעת מחיוב מיוחד המוטל על האדם להשתחוות בשעה שנשמע השם, אולם חיוב זה קיים רק במקום שיש בו גילוי שכינה⁶. משום כך אותם הקרובים שעמדו בעזרה, מקום גילוי השכינה, היו חייבים להשתחוות, ואילו הרחוקים שעמדו מחוץ לעזרה, שאין שם גילוי שכינה לא היו חייבים בכך. אלא שבנו, הג"ר מאיר הלוי סולובייצ'יק זצ"ל, העיר על דברי אביו מדברי הטור (או"ח סימן תרכ"א), שכתב כי כאשר רבי נחוניא בן הקנה לימד לתלמידיו את סדר העבודה, ציווה אותם לכרוע וליפול על פניהם בשעה שהיה מזכיר את השם המפורש, אף שלא היו עומדים במקום גילוי שכינה. ומוכח מדבריו שחובת ההשתחויה נובעת מעצם שמיעת השם, ואף שלא במקום השראת השכינה.

ד. הג"ר יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל הלך אף הוא בדרך דומה, (וכפי שהובא משמו במאסף מסורה וברשימות תלמידים הנ"ל, ובשעורים לזכר אבא מרי, בעניין תקיעה ושירה במקדש), שהקרובים הם העומדים בעזרה, ואילו הרחוקים הם העומדים מחוץ לה. אלא שביאר את החילוק ביניהם באופן שונה, לדבריו, אין קיום למצוות השתחויה אלא בעזרה, שהיא המקום שבו עומדים לפני ה', ולכן רק העומדים בעזרה התחייבו בהשתחויה, ואילו העומדים מחוץ לה לא התחייבו בכך.

ובביאור דברים יש להוסיף: שבאמת אין הבדל בין הגבולים למקדש לעניין איסור אבן משכית מבחינת הגדרת שם המקום, שבגבולים - אסור, ובמקדש - מותר. אלא גם במקדש היה אמור להיות אסור, רק כל מה שהותר להשתחוות במקדש זה בגלל ששם מתקיים דין השתחויה, כמו שנאמר בביכורים 'והשתחוית לפני ה' אלוך' שזה רק בעזרה, וממילא דין זה מפקיע את האיסור של אבן משכית. ולפי"ז בהר הבית שלא מתקיים דין השתחויה ממילא נשאר האיסור של אבן משכית.

ביאור נוסף בדברים: ניתן לבאר, שעצם החובה להשתחוות במקדש אינה רק מעשה של כריעה בעלמא, אלא השתחויה שיש עליה שם עבודה. מקור הדברים מדברי התוספות במסכת מנחות (דף כז,ב), שהקשו להקשות על דברי הגמרא שלהיכנס להיכל בביאה ריקנית זה איסור מדאורייתא וז"ל: "הקשה ה"ר י"ט מלפנצו מהא דתנן בפרק בתרא דתמיד (ע"ג ע"ב) בזמן שכ"ג נכנס להשתחוות לשם שלשה או חזין בו א' מימינו וא' משמאלו ואחד באבנים טובות כו' הגביה לו הפרוכת נכנס והשתחוה ויצא נכנסו אחיו הכהנים והשתחוה ויצאו אלמא

לכ"ג שהוא ראש המדברים. ואין נראה שיהא קול של כ"ג לבדו נשמע עד יריחו" לפירושו, נמצא שלא שמעו את קולו של הכהן הגדול למרחוק.

אלא שעיקר דבריו מוקשים, וכפי שעמדו ע"כ מפרשי המשנה (שם), שאין משמע כך בדברי הגמרא, תמיהתו כיצד יתכן שהקול נשמע עד ליריחו אינו מוקשה, שכן היה דרך נס, כפי שאמרנו בירושלמי.
ד. עוד ניתן לפרש לפי דעת הראב"ד (תמיד פרק ג' משנה ח') שלא היה הקול נשמע אלא ביריחו בלבד: "ומורי הרב החסיד אמר, דכל הנך דקתני שהיו נשמעים ביריחו, מעשה נסים הי', ודוקא ביריחו הי' נשמע ולא בשאר צדדים, מפני שיריחו היתה כמו תחת ירושלים, מפני שהיתה תחלת רכוש ארץ ישראל, וכמו שתרומת הדגן הוא מהראשית, כן נתרמה א"י עצמה, ובשביל כך החרימה יהושע, להיותה קודש, ולפיכך היתה כמו ירושלים. והיו נשמעים בה כל אלו שנשנו כאן, כדי שירגישו בני אדם שיש ביריחו ג"כ קצת קדושה כמו בירושלים".

⁶ עיי"ש שכתב לבאר מה שמצינו במצוות ביכורים שצריך להשתחוות כמו שנאמר "והשתחית לפני יהוה אלהיך", וכן מצינו שהיו עולים לרגל ובאים לבית המקדש ג"כ היו משתחוים. ולכאורה היה ניתן לומר שיש כאן דין פרטי בכל מצווה שצריך להשתחוות, אך הגרי"ז ביאר שאין כאן ב' הלכות מיוחדות, בביכורים ובעלייה לרגל, שצריך להשתחוות, אלא זהו דין כללי שכל שעה שנכנסים לעזרה צריך השתחוואה כי המקום גורם, וממילא שהיו נכנסים לעזרה להביא ביכורים או לעלות לרגל היו צריכים להשתחוות⁶ (עיי"ש שמקורו באדרת אליהו בפרשת כי תבוא, והגר"א כתב שגם בכל יציאה מהעזרה צריך להשתחוות, וכעין יסודו מצאתי שכתב ברלב"ג שמואל א פ"א פס' ג') ועפי"ז ביאר גם את התפילה ושם נעלה ונראה ונשתחוה היינו שדין כללי שמי שבא לעזרה משתחוה. והרי שם מדובר על ראייה ברגל שצריכה להיות בעזרה ורק שם נאמר בנוסח התפילה ונשתחוה עיי"ש. וגם מיסוד דבריו נראה שהיה פשוט לו שהדין להשתחוות הוא רק בעזרה כי רק שם מתקיים דין השתחויה אך בהר הבית שלא מתקיים יש לומר שאסור, אחרת מדוע לא היו משתחוים כבר בכניסתם להר הבית.

לבית קדשי הקדשים שרו, ותירץ ר"ת דהשתחוואה צורך עבודה היא" עכ"ל. מבואר מתוספות שלהשתחוות במקדש יש שם של עבודה, ולכן אין כאן איסור של ביאה ריקנית.

ולפי זה מתבאר ביתר שאת מדוע ההשתחויה צריכה להיעשות דווקא בתוך העזרה. שכן החיוב הוא לעשות "עבודת השתחויה", וכדי שההשתחויה תיחשב עבודה, עליה להיעשות בעזרה, ולכן רק שם מקבלת ההשתחויה שם של עבודה.

ומעתה מובן היטב מדוע רק מי שנמצא בעזרה היה משתחוה בשעת שמיעת השם המפורש מפי הכהן הגדול ביום הכיפורים. שכן השתחויה זו היא עבודה, ורק מי שנמצא בעזרה, יש להשתחויה שלו גדר של עבודת מקדש.

ה. ונראה לבאר ביאור נוסף, באם ננקוט כי ישנו איסור להשתחוות על אבן משכית מחוץ לשטח העזרה, ואף כל שטח הר הבית בכלל האיסור, ניתן לפרש כי הקרובים הם אותם העומדים בעזרה, ואילו הרחוקים הם אותם העומדים מחוץ לעזרה, ולכך הקרובים יכולים להשתחוות שאין בכך משום איסור אבן משכית, אך הרחוקים לא היו יכולים להשתחוות כדי שלא לעבור על איסור אבן משכית. ומצאתי שכן הובא בספר הררי קדם (חלק א' סימן נט') בשמו של הג"ר יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל: "ונראה דהפירוש לזה מפורש במשנתנו 'הכהנים והעם העומדים בעזרה', דניהוג הכריעה הוא רק בעזרה ולא מחוץ לעזרה אף שהקול נשמע גם מחוץ לעזרה וכדאיתא בגמרא 'וכבר אמר אנא השם ונשמע קולו ביריחו'. והטעם נראה דחוץ לעזרה יש איסור של אבן משכית ואסור להשתחוות כדתניא במגילה 'ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה, עליה אי אתה משתחוה בארצכם, אבל אתה משתחוה על אבנים של בית המקדש', וע"כ רק הקרובים היו יכולים להשתחוות, דנראה דההיתר של מקדש תלוי בעזרה". וכן מצאתי שכתב הג"ר זלמן נחמיה גודלברג זצ"ל בספר נתיב מצוותיך (על התורה, פרשת בהר, עמ' 557): "ולענ"ד נראה להביא ראיה שגם בהר הבית יש איסור של אבן משכית. ששנינו 'והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול – היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. וקשה הרי מבואר בגמרא שהיו שומעים קולו של הכהן הגדול למרחוק, ולמה הם לא השתחוו. ובע"כ שאין היתר רק בעזרה. ובירושלמי מבואר שהקרובים היו משתחוים, והרחוקים היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ונראה שרחוקים היינו אלו שעמדו מחוץ לעזרה. כן נראה לענ"ד". מדברים אלו נמצאנו למדים למקור לאיסור להשתחוות על גבי הר הבית⁷.

ג. השתחוות עולי הרגל:

בגמרא במסכת יומא (דף כא,א) נאמר: "אמר רב יהודה אמר רב בשעה שישראל עולין לרגל עומדין צפופין ומשתחוים רווחים נמשכין אחת עשרה אמה אחורי בית הכפורת. מאי קאמר, הכי קאמר, אף על פי שנמשכין אחת עשרה אמה אחורי בית הכפורת ועומדים צפופין, כשהן משתחוין, משתחוין רווחים". רש"י שם מפרש בלשון זו: "והכי קאמר אע"פ שנמשכין אחורי הכפורת והיו צריכין לעמוד צפופים מרוב דוחקן אפילו הכי כשהיו כולם משתחוים באים למזרח המזבח מתוך העזרה ומשתחוים לפני ההיכל ובריוח"

⁷ אמנם ישנו מעט קושי בפירוש זה, שאם זה הטעם מדוע לא תיקנו חז"ל שגם מי שנמצא מחוץ להר הבית ישתחוו, וכדי שלא יכשלו באיסור אבן משכית יתקנו שישימו חציצה בינם לבין הקרקע או שיצדדו, וכמבואר בגמרא במגילה (כא:): שאין איסור מדאורייתא כך, וביותר לפי הטעם הנ"ל באיסור אבן משכית שזה משום חשד שעושה זאת לע"ז, הלא לדברי המנחת חינוך אם יש הוכחה שלא עושה לע"ז אין איסור להשתחוות, ולפי"ז כאן שהיו שומעים את השם המפורש, שהיה נשמע למרחוק, לא אמור להיות איסור אם ישתחוו.

ויש לעיין בדברי רש"י, מדוע הוצרך להדגיש שהיו "באים למזרח המזבח מתוך העזרה", על אף שפשוט הוא שאין הכוונה שהשתחוו מאחורי בית הכפורת, אלא בתוך תחום המקדש. ומה בא רש"י לחדש בתוספת זו. ולפי המתבאר לעיל הדברים מובנים היטב, שרק בתוך העזרה הותרה השתחויה, ולכך הדגיש רש"י שהיו "באים למזרח המזבח מתוך העזרה", וביאור הדברים הוא, שרק השתחויה הנעשית בעזרה נחשבת כהשתחויה של עבודת מקדש, ומשום כך אין בה איסור "אבן משכית". אבל אילו היו משתחוים מחוץ לעזרה, לא הייתה זו השתחויה של מקדש אלא השתחויה רגילה על גבי רצפת אבנים, והיה בכך איסור של "אבן משכית" ולפיכך הוצרכו כל ישראל להיכנס לתוך העזרה דווקא.

סיכום

- א. איסור הכניסה להר הבית בזמן הזה לתחום הר הבית, וכך הורו גדולי ישראל בכל הדורות, וכן היא עמדת הרבנות הראשית לישראל לדורותיה.
- ב. איסור השתחויה על אבן משכית: מן התורה נאסר להשתחוות בפישוט ידיים ורגלים על רצפת אבנים, והעושה כן עובר באיסור "וְאָבֵן מִשְׁפִּית לֹא תִתְּנוּ בְּאֶרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ".
- ג. היתר השתחויה במקדש: במקדש עצמו הותרה השתחויה על אבן משכית.
- ד. גבולות ההיתר: האחרונים הסתפקו אם היתר זה נאמר רק בתוך שטח העזרה, או בכל הר הבית. לדעת המנחת חינוך הדבר נותר בספק. ישנם כמה ראיות לאיסור להשתחוות בהר הבית ולכן המשתחויה על רצפת הר הבית, מכניס עצמו לספק איסור תורה חמור.

בסיום הדברים נחזור ונדגיש כמובן שכל הדברים נכתבים לא למעשה, כמו שכתבנו בתחילת דברינו, כי כבר כתבו כל גדולי ופוסקי הדור שיש איסור לעלות להר הבית.

ונזכה לותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים – ושם נעלה ונראה ונשתחוה במהרה בימינו.

בברכת התורה

קלמן מאיר בר

הרב הראשי לישראל

נשיא מועצת הרבנות הראשית